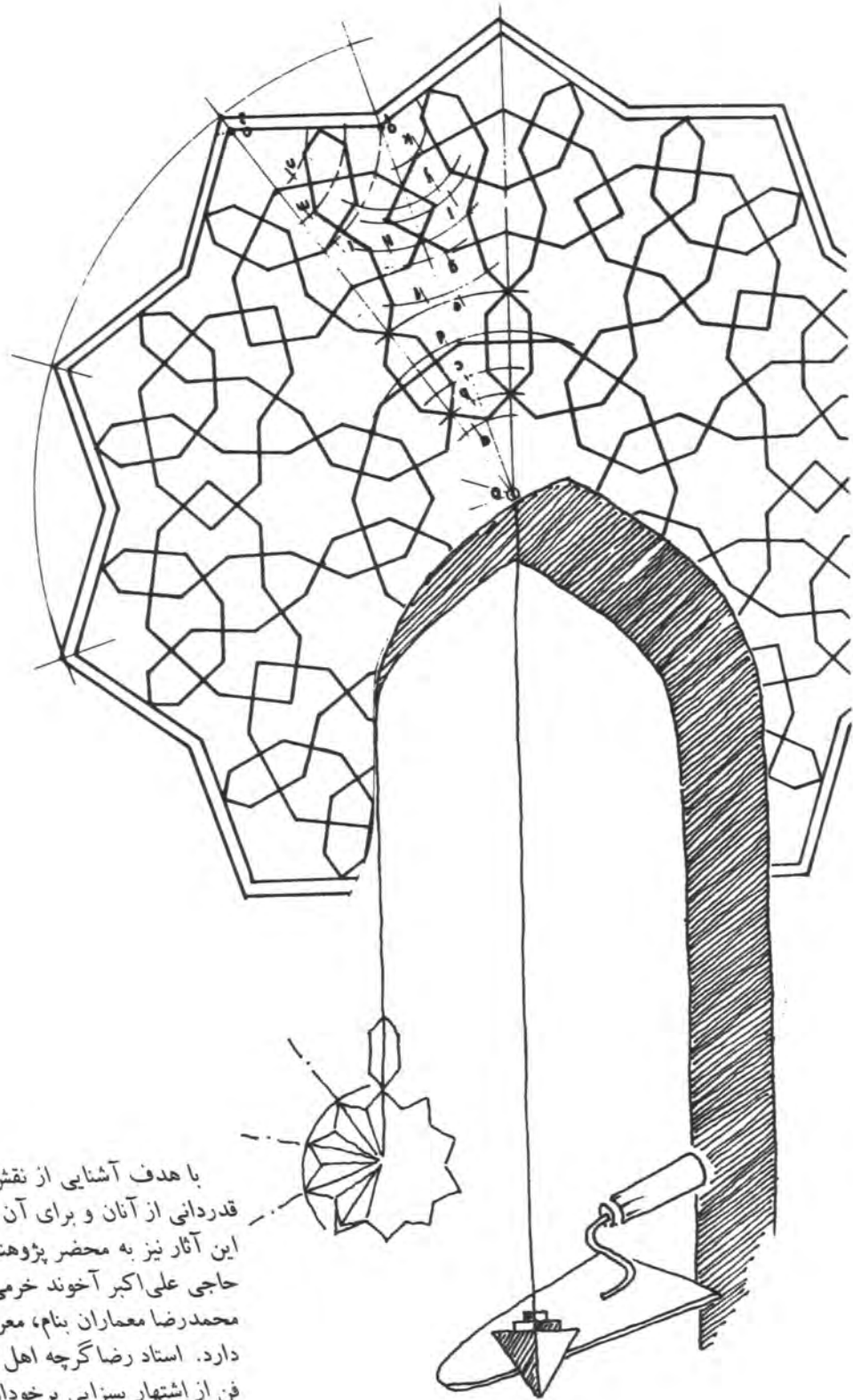

آشنایی با استادکاران معماری سنتی ایران

با هدف آشنایی از نقش ارزشمند استادکاران معماری سنتی ایران در خلق آثار گرانبها و به منظور قدردانی از آنان و برای آن که معماری امروز ما تنها به معرفی آثار باقیمانده از گذشته بسنده نکند و خالق این آثار نیز به محضر پژوهندگان و دانشجویان رشته معماری معرفی شوند، در شماره گذشته صفه با استاد حاجی علی اکبر آخوند خرمی از معماران سنتی شهر یزد آشنا شدیم. این شماره اختصاص به معرفی استاد محمدرضا معماران بنام، معروف به استاد رضا از چهره‌های معروف معماری سنتی معاصر ایران، اختصاص دارد. استاد رضا گرچه اهل تبریز است، اما نه تنها در خطه آذربایجان، بلکه در سراسر ایران نزد اصحاب فن از اشتهار بسزایی برخوردار است.

استاد محمدرضا معماران بنام،

معروف به «استاد رضا»:

پیشگفتار:

نوشتار حاضر، حاصل مصاحبه‌ای است که در تاریخ ۱۳۷۲/۱۱/۱۸ در منزل شخصی استاد در شهر تبریز به عمل آمده است. متأسفانه استاد به علت ناراحتی قلبی و برونشیت در منزل بستری بودند و این امر موجب آن شد که نتوان به قدر کافی از محضر ایشان فیض برد. کبرسن نیز عامل مضاعفی بود که جهت بیان نظریات و ذکر فهرست جامع آثار ایشان، حافظه استاد را مدد نمی‌رساند. منتهی با هدف بازشناسی شخصیت این معمار ارزنده تا آن جا که امکان داشت، گزارشی جهت استفاده علاقمندان و دانشجویان رشته معماری تهیه گردید.

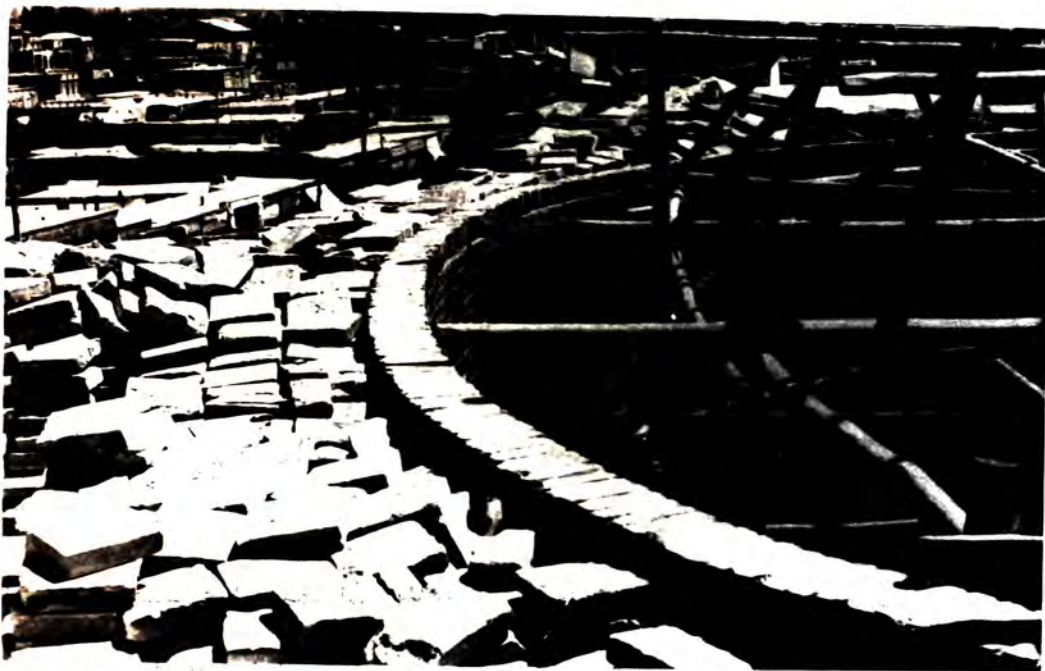
جای بسی تأسف است که تاکنون، به جز یک مصاحبه تلویزیونی که در آرشیو صدا و سیما نگهداری می‌گردد، اقدام مؤثری نسبت به ضبط و معرفی تجارب گرانبهای این استاد مسلم معماری

سستی ایران به عمل نیامده است. حق این است که متولیان موارث فرهنگی جامعه و دانشکده‌های معماری و شهرسازی ایران، ضمن شناسایی این استادکاران که جزء آخرین رگه‌های ارتباط و اتصال مابا شخصیت واقعی «معمار» هستند، در زمان حیات، توانمندی‌ها و قابلیت‌های آنان را ضبط و تحویل نسل آینده نمایند. مسلماً تجلیل بعد از مرگ، جز حسرت عایدی نخواهد داشت.

بی‌مدد همیاری صمیمانه مسئولین و کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی این نوشتار آماده نمی‌شد. جا دارد عمیقاً از همگی آنان تشکر گردد. ناگفته نماند، این مصاحبه بر روی نوار ویدئو ضبط و جهت استفاده علاقمندان در آرشیو مرکز اسناد دانشکده نگهداری می‌شود.

استاد محمدرضا معماران بنام، بنا بر محتویات شناسنامه‌اش، متولد اول میزان ۱۲۸۲ ه. ش. است، گرچه خود ایشان این تاریخ را قبول ندارند و معتقد

هستند که هشتاد و پنج سال از عمرشان می‌گذرد. او در تبریز، محله قره آغاج، در بند ورجویه درب شماره ۵۵۱۵ به دنیا آمده است. فرزند استاد بالا کاظم از معماران چپوه دست تبریزی است. ماحصل زندگی خانوادگی او سه همسر، ده پسر و شش دختر است. استاد رضا از بیست سالگی به رشته معماری روی می‌آورند و این رشته رانزد پدرش که ۱۱۵ سال عمر می‌کنند، می‌آموزد. به گفته خودش شصت و پنجسال است که به این پیشه اشتغال دارد و می‌گوید در این فن از «ذره‌بینی» تا «کلفت کاری» کار کرده‌ام. وقتی علت روی آوردن به معماری را از ایشان جویا شدیم، این چنین اظهارداشتند: «پدرم مرا گذاشت مسجد جامع، نزد برادرش حاج شیخ حسین پیشنماز تا دروس علوم دینی بخوانم. پس از کسب مقداری اطلاعات در این زمینه از یک سو متوجه شدم صاحب رساله و صاحب مقام شدن در این وادی نیاز به اطلاعات کافی دارد و از دیگر سو به علت آراء

- گنبد مسجد کبود قبل از بازسازی

- گنبد مسجد کبود در حین بازسازی

مختلفی که در این باب وجود دارد و مشکلاتی که در راه حل و فصل آنها در پیش روست، متوجه شدم که حصول به کمال در این رشته برایم مقدور نیست. لذا به علوم و فنون و صنعت روی آوردم و از شناخت ماهیت و خواص آب، باد، خاک و آتش کارم را آغاز کردم. در این باب هرچه کشفیات بود به سراغش رفتم و سپس تصمیم گرفتم به سراغ شغل پدری بروم. شغل پدری هم برایم شهرت به دنبال آورد.

اولین کار استاد در معیت پدرش، مرمت طاق پل روستای سلامت آباد بیجار بوده که در اثر سیل آسیب دیده بوده است. او سپس به ساختن حمام روی می آورد و در شیبستر دو حمام می سازد که کار تهیه نقشه، دستور نحوه پختن آجر، اجرای تون خزینه و حتی ریخته گری تون و ... همگی به عهده استاد بوده است. سپس در شهرهای دیگر آذربایجان، همچون مشکین شهر، ممقان، کیقوان، هریس و ... حمام های زیادی را احداث می نمایند. استاد رضا می گوید به علت اشتغالی که در امر ساخت حمام ها به دست آوردم، تمام محلات تبریز به من روی آوردند و کارهایشان را به من ارجاع کردند.

بعد از کسب این شهرت، مرمت مسجد کبود تبریز را به ایشان ارجاع می دهند. استاد رضا می گوید، وقتی به سراغ مرمت این بنا رفتم، ابتدا روی شناخت مواد و مصالح آن کار کردم. در آنجا دیدم که سنگ هایی را داخل ملات گچ می کردند، گفتم این سنگ ها آتش ندیده است، و از همین رو رطوبت در آن نفوذ می کند، باید سنگی به کار برده شود که از کوره گچ پزی بیرون آمده باشد. پیشنهاد کردم آسیابی دایره و کوره گچ پزی احداث کنند و از این طریق سنگ های لازم رابه دست آوردم، سنگ هایی که رطوبت آب در آن کمتر نفوذ پیدا می کرد. بدین ترتیب گنبدی برای مسجد بر پا کردم که هزاران سال باقی خواهد ماند. ناگفته نماند که استاد بهترین کار خود را اجرای همین گنبد می داند. زیرا که وقتی از او سؤال شد که بهترین کار خود را کدام می داند گفت: «احداث ساختمان دقیقاً در اختیار معمار نیست، زیرا توافق صاحب

- گنبد مسجد کبود بعد از مرمت

لطمه می‌زند و هم آن را برای زیست انسان نامناسب می‌سازد.

از او سؤال شد که امروز برای دانشجوی رشته معماری چه چیز از همه امور واجب‌تر است، پاسخ داد: «کسب تجربیات عملی، دانشجو باید کار عملی بکند». از وضع معماری امروز سؤال شد، گفت: «امروز لوازمات ساختمان عوض شده است، سپس به خانه‌ای که در آن ساکن بود اشاره کرد و گفت این ساختمان خشتی است، اما دیگر امروز با خشت کار نمی‌کنند، کسی که با خشت کار می‌کند، کارش با کسی که با سیمان کار می‌کند، متفاوت است. دانش اولی بیشتر است، با تعبیر مصالح ساختمانی، به مرور

از فرزندان استاد تنها دو پسرشان به پیشه پدر اشتغال دارند، وقتی علت را از ایشان حویا شدیم، گفت هنگامی که در آذربایجان اشتهار و تمکن مالی یافتیم، حدود پنجاه و یکسال پیش، این خانه را که اینکه در آن ساکن هستیم، خریداری کردم. در کنار خانه کودالی بود که محل گردآمدن افراد ناباب و بالمآل محیط نامساعدی جهت رشد فرزندانم بود و همین امر روی فرزندانم اثر سوء گذاشت.

استاد معتقد است، استاد به نیام معنی شدن، کار مشکلی است و نیاز به زمان دارد او معتقد است هر معمار باید به عناصر چهارگانه (آب، ناز، خاک و آتش) آشا باشد عدم شناخت ماهیت این عناصر، هم به با

کار (دولت و رعیت) هم شرط است، ولی در مسجد کبود خیلی محکم کاری کردم، آجرهای خوبی به کار بردم و اگر زلزله آن را خراب نکند، هزاران سال باقی خواهد ماند».

استاد محمدرضا معماران بنام، در زمینه ساخت، مرمت، بازسازی و تهیه طرح و نظارت بر اجرای آن، آثار گسترده‌ای از خود به جا گذاشته‌اند. تخصص او بیشتر روی ساخت حمام است. همگی او را بهترین حمام ساز می‌دانند. تون (تیان) حمام‌ها را نیز به دست خود می‌ساخته است. به علت کبر سن و عدم یاری حافظه استاد، تدوین فهرست جامعی از کلیه کارهای ایشان مقدور نشد، منتهی با استفسار از ایشان، پسرشان و کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی، فهرستی فراهم آمده که مسلماً تمامی کارهای ایشان را شامل نمی‌شود، منتهی برای آن که آغازی باشد برای ثبت تمامی آثار استاد، در انتهای این گزارش، فهرست موصوف تقدیم می‌گردد.

از استاد سؤال شد، در زمینه معماری چند شاگرد را آموزش داده‌اند، ایشان فرمودند، شاگردی تحمل و دوام و جوهره می‌خواهد. شاگردان من تحمل نمی‌کردند و از نزد من می‌رفتند. سپس به خاطره‌ای در مورد خود اشاره کرد و گفت: «یک روز که من بیست ساله بودم، با پدرم در محضر شیخ الاثمه که قاضی محکمه بود، به همراه تنی چند از علما نشسته بودیم. شیخ الاثمه از پدرم سؤال کرد که معمار باشی، کدامیک از اولادهای شما مثل خودتان مردم‌دار و در خدمت اهالی خواهند بود؟ پدرم با یک عصای شکسته که در دست داشت به طرف من که در سمت چپ او نشسته بودم اشاره کرد و گفت، حاج شیخ آقا، این رضا، من باید از او سی سال شاگردی کنم. در آن زمان پدرم خود یک استاد بود و من که هنوز حرفه معماری را آغاز نکرده بودم، تعجب نمودم که چرا باید استادی در نزد من سی سال شاگردی کند. بعدها متوجه شدم که او در وجود من چیز دیگری را می‌دید که من خود متوجه آن نبودم.

دانش خود را نسبت به ساختمان ضعیف کرده‌ایم. اگر امروز سیمان و آهن نباشد، یک بنا نمی‌تواند کار کند. من دهانه گنبد کیود که ۱۹/۸۰ متر قطر آن است را با مصالح قدیمی اجرا کردم زیرا بنا متعلق به گذشته بود، و بسیار هم مقاوم ساختم. اما هم‌اینک در مسجد حضرت امام رضا (ع) که در جاده ائل گولی تبریز واقع است، از بتن استفاده کرده‌ام، چون این بنا متعلق به این زمان است و معتقدم که این مسجد چند هزار سال عمر خواهد کرد. مسجد حضرت امام رضا (ع) آخرین اثر استاد رضا به شمار می‌رود که در حال حاضر بخش‌هایی از آن اجرا شده و تکمیل پوشش‌های بام، اجرای گنبد و مناره‌های آن باقی مانده است.

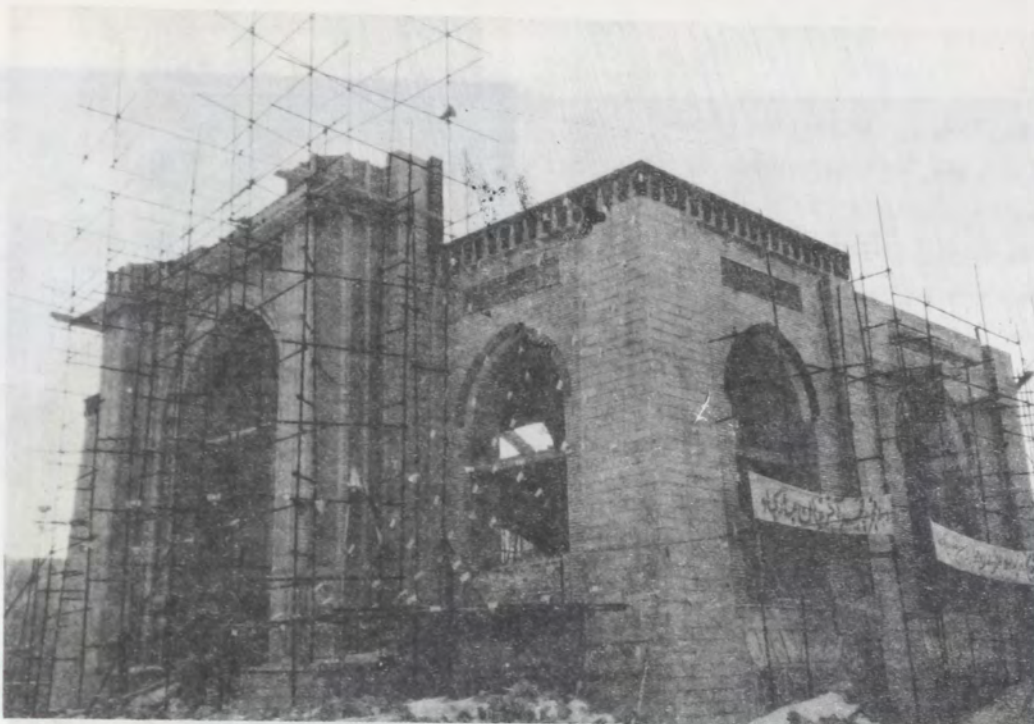
فهرست بخشی از آثار استاد رضا:

۱- ساخت:

- احداث بیش از پنجاه حمام (مثل حمام ماضی‌الدوله در مشکین شهر، حمام ده‌نوردی، حمام ممقان، حمام لیقوان، حمام هریس، حمام ده‌بارانلو و...).
- احداث یک سد سنگی در حوالی ده کجور در نیم فرسخی تکاب که ضخامت سد در بخش تحتانی ۱۸ و در قسمت فوقانی ۱۰ متر و طول آن حدود یکصد متر است.
- احداث منزل مسکونی آقای دکتر کاظم‌زاده در شهر تبریز، مقابل ساختمان شهرداری تبریز.
- احداث گنبد مسجد دانشگاه صنعتی شریف.
- احداث مسجد حضرت امام رضا (ع) در جاده ائل‌گولی تبریز.
- و...

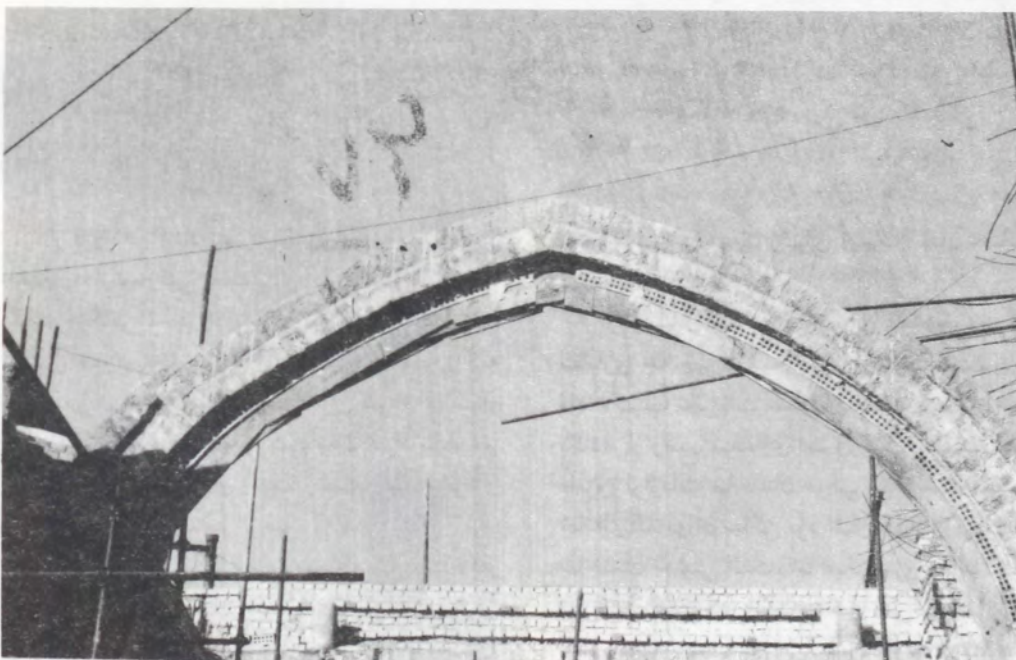
۲- مرمت و بازسازی:

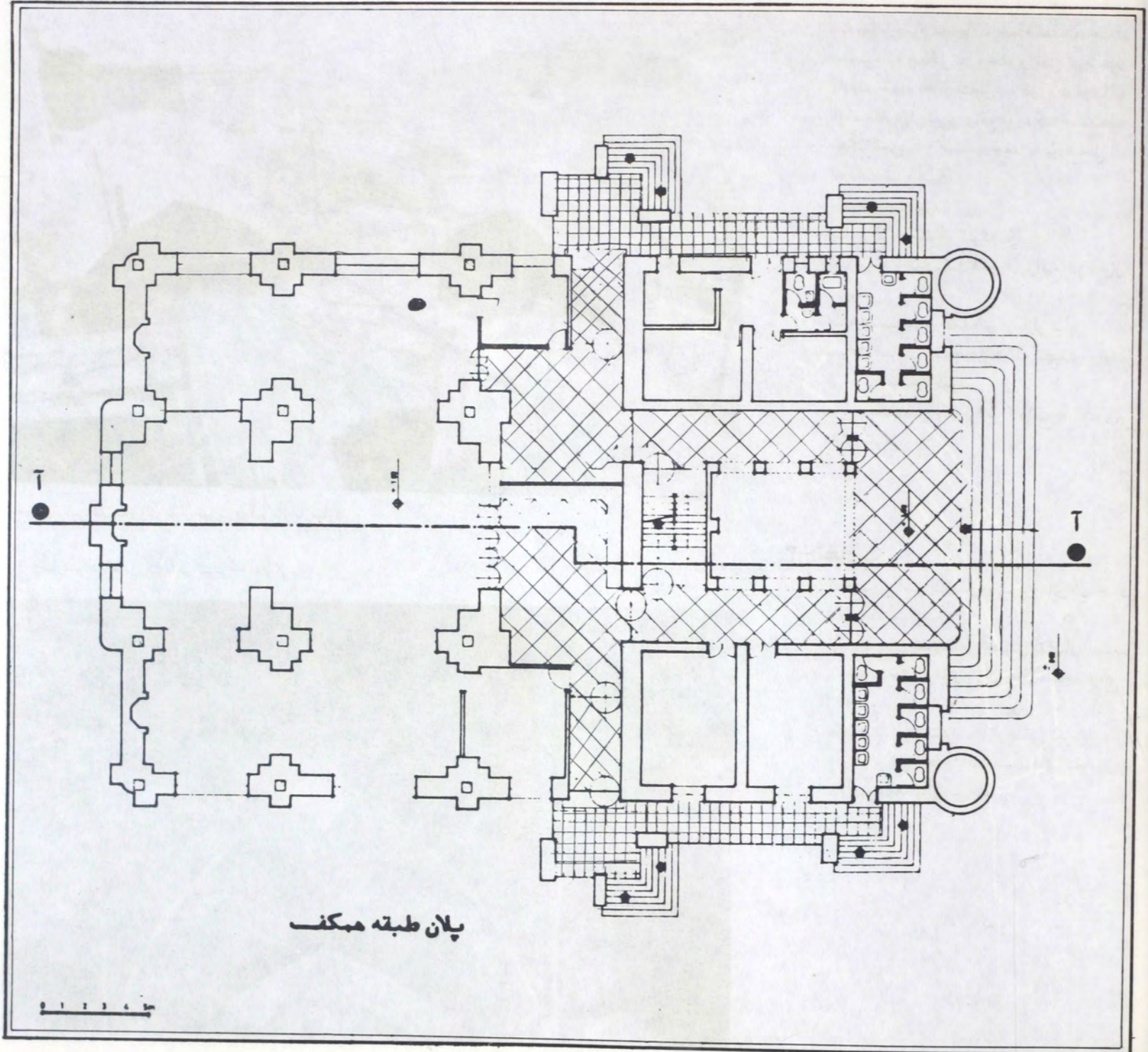
- تعمیر طاق پل سلامت‌آباد بیجار.
- تعمیر و راه‌اندازی بیش از سیصد حمام،

- مسجد در دست ساخت حضرت امام رضا (ع) تبریز جاده ائل گولی

- یکی از تویزه‌های مسجد حضرت امام رضا (ع) که به روش سنتی اجرا شده است

پلان طبقه میکنف

0 1 2 3 4 م

منجمله حمام سنجاق، حمام سفید، حمام نخست که همگی در محله ورچی تبریز قرار دارند، حمام خان متعلق به دوره صفوی که در محله بازار تبریز واقع بوده که متأسفانه اینک تخریب و تیمچه جعفریه بر محل آن احداث شده است.

- مرمت مسجد کبود.
- بازسازی گنبد مسجد کبود.
- بازسازی چارسوق کلاهدوزان واقع در بازار تبریز.
- مرمت قسمت‌های عمده‌ای از بازار تبریز.
- تعمیرات اساسی مسجد آیت‌الله شهیدی واقع در حینب مسجد کبود.
- تعمیر مسجد نبی اکرم (ص) واقع در کوی دانش تبریز.

- چهارسو کلاهدوزان بازار تبریز - قبل از بازسازی

- چهارسو کلاهدوزان بازار تبریز - بعد از بازسازی

۳- نظارت:

- نظارت بر امور بازسازی توپزه‌های آل چاق

مسجد تبریز.

- نظارت بر اجرای اتصال سقف

مسجد خلیفه اوغلی به آل چاق مسجد واقع

در جوار مسجد جامع تبریز.

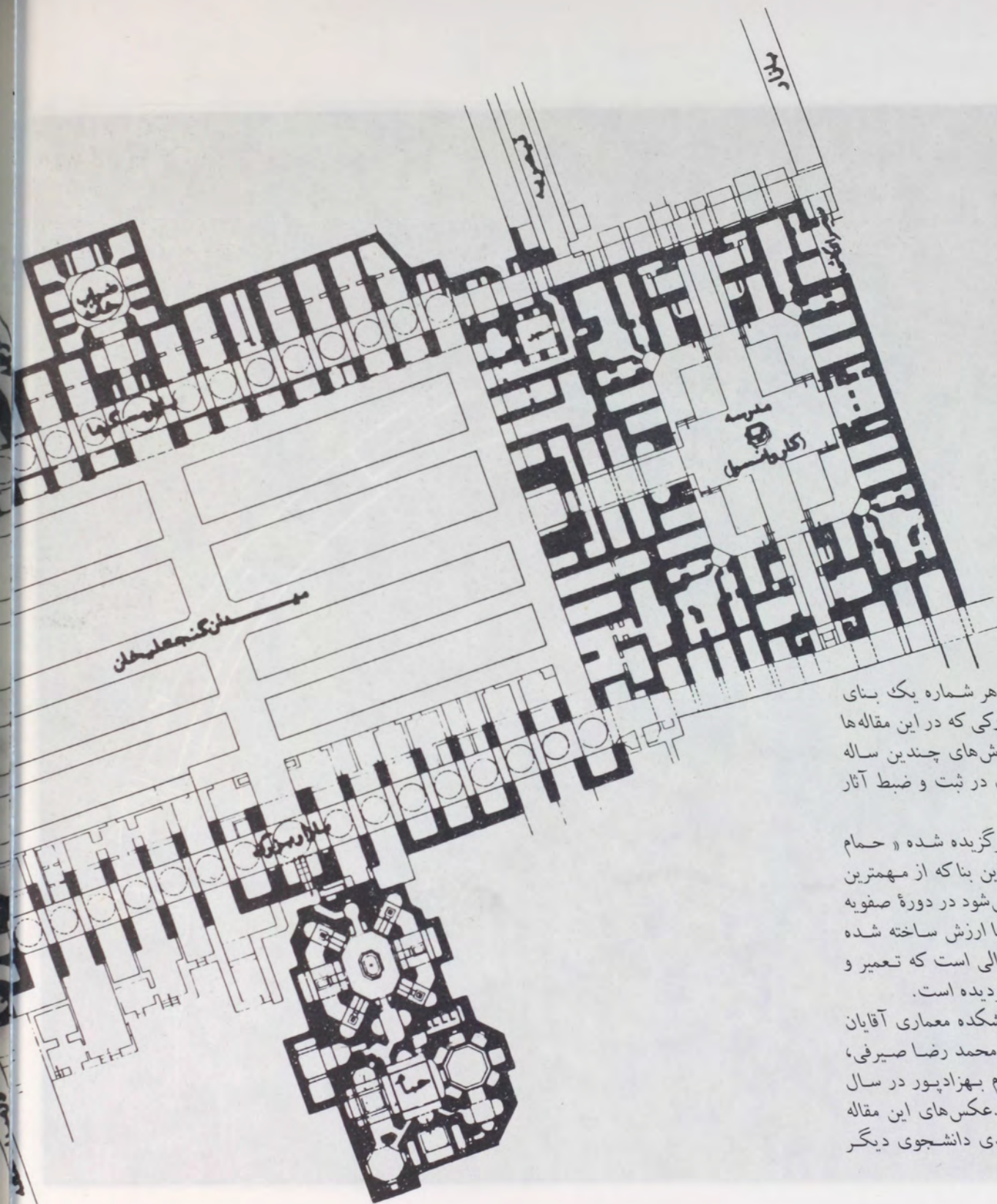
- نظارت بر امور تعمیرات بازار صغی تبریز.

- نظارت بر امور احداث تکون‌های کشاورزی

از قبل، مغال، بارش آباد.

و...

مقاله یادگاری از گذشته در هر شماره یک بنای قدیمی را معرفی می‌کند. مدارکی که در این مقاله‌ها ارائه می‌شود ثمره تلاش‌های چندین ساله دانشجویان دانشکده معماری در ثبت و ضبط آثار تاریخی کشور ماست.

اثری که برای این شماره برگزیده شده «حمام گنجعلیخان کرمان» است. این بنا که از مهمترین بناهای تاریخی ما محسوب می‌شود در دوره صفویه و در یک مجموعه تاریخی با ارزش ساخته شده است. حمام یاد شده چند سالی است که تعمیر و تبدیل به «موزه حمام‌ها» گردیده است.

این بنا توسط دانشجویان دانشکده معماری آقایان محمد رضا اسمعیل زاده فرد، محمد رضا صیرفی، محمد رضا مطهری و شهرام بهزادپور در سال ۱۳۶۳ برداشت شده است. عکس‌های این مقاله نیز توسط آقای معین محمدی دانشجوی دیگر دانشکده تهیه شده است.